

שמרו דד רשעו

(ד"ה א' כ"ח ח')

שופטים

Issue 56

A publication of K'hal Adath Jeshurun of Monsey

ה' אלול תשס"ה

“רק לא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס וזה' אמר לכם לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד...” (דברים י"ז ט"ז)

“But do not multiply for him horses, so that he shall not return the nation to Mitzrayim in order to acquire horses, for Hashem has told you “Do not continue to return on this way again...”

Returning to Egypt Although the Torah commands that Klal Yisrael should appoint a Jewish king to lead them, the Torah delineates several limitations that must be placed on him. He should not become tremendously wealthy, nor have many wives, so that he will not be lead astray by his wealth or other influences. In the above Passuk the Torah further commands that the king not be given more horses than are necessary for the function of his cavalry¹, since the acquisition of horses and involvement in this market may cause the king to send representatives to Mitzrayim, where the horses are of high quality². The Passuk explains that this is forbidden, since “Hashem has told you not to return on this path” to Mitzrayim. According to the Ibn Ezra, this commandment is not explicitly mentioned in the Torah at all prior to this Passuk, rather it was verbally commanded to Klal Yisrael at a previous time³.

Chazal tell us that this Mitzva is actually mentioned a total of three times in the Torah, once in Beshalach, once here, and once in Ki Savo⁴. Many Rishonim only consider the Passuk in our Parsha to be a true commandment, since the other two Pesukim can be interpreted as merely an assurance that we will not be returned to Egypt⁵. Interestingly, the Targum Yonasan does not even interpret our Passuk as a commandment not to return to Egypt. Rather, he explains that the Passuk is warning us not to abandon the Torah, and thereby be forced back into exile⁶.

We have explained the Passuk according to Rashi's understanding, that the second half of the Passuk which refers to the prohibition of returning to Mitzrayim, is a reason for the commandment not to acquire too many horses for the king. Rashi explains that since the king will be tempted to send purchasers to Egypt, he is forbidden from having many horses altogether. The Ramban questions this approach, since the Yerushalmi states clearly that it is permitted to go to Mitzrayim for business purposes⁷. He therefore concludes that the two halves of the Passuk are not connected, rather they are two independent commandments to the king: not to have too many horses, and not to send people to Mitzrayim⁸. The Acharonim give several answers to explain Rashi's position. One explanation is that we are concerned that the purchasers will be sent as permanent liaisons in Egypt and not just as a temporary business trip⁹.

The Acharonim ask on the Ramban from a Gemara in Sanhedrin (כ"א ע"ב). The Gemara states: ואמר רבי יצחק: מפני מה לא נתגלו טעמי תורה - שהרי שתי מקראות נתגלו טעמן, נכשל בהן גדול העולם. כתיב "לא ירבה לו נשים", אמר שלמה: אני ארבה ולא אסור, וכתוב "ויהי לעת R' - זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו". וכתוב "לא ירבה לו סוסים", ואמר שלמה: אני ארבה ולא אשיב וכתוב "ותצא מרכבה ממצרים בשש". Yitzchak said: Why were the reasons for the Torah not revealed? Since two reasons were revealed, and the greatest of the world stumbled on them. It says “Do not give him many wives, so that he should not be lead astray”. Said Shlomo Hamelech,

¹ סנהדרין כא ע"ב, תנו רבנן: לא ירבה לו סוסים יכול אפילו כדי מרכבתו ופרשיו - תלמוד לומר: לו - לו אינו מרבה אבל מרבה הוא כדי רכבו ופרשיו. הא מה אני מקיים סוסים - סוסים הבטלנין. מניין שאפילו סוס אחד והוא בטל שהוא בלא ירבה - תלמוד לומר: למען הרבות סוס.

² כ"פ רש"י עה"ת כאן, שהחלק השני של הפסוק נותן טעם, משום שהסוסים באים ממצרים, וע' מש"כ לקמן.

³ אבן עזרא דברים יז ט"ז, לא תוסיפון - מצוה היתה, ולא נכתבה. ויש אומרים, מטעם לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם (שמות יד, יג). וזאת דרך אחרת, ע"ש. ובקוב' למכסה עתיק מהגר"ח קנייבסקי שליט"א הביא מהמכילתא דרבי ישמעאל פ' בא פי"ב, וה' אמר לכם וכו', והיכן אמר כי אשר ראיתם את מצרים היום וגו' (שמות יד, יג). ובאמת ברש"י סנהדרין שם הביא הפסוק בפ' בשלח ולא הפסוק שלנו. אולם הרמב"ם ושאר מוני המצוות הביאו מכאן, ע' לקמן.

⁴ פסיקתא זוטרתא שמות פי"ד יג, בג' מקומות הזהירו ישראל שלא לשוב מצרימה, בפרשת בשלח: כי אשר ראיתם את מצרים היום וגו' (שמות יד, יג), וכאן, וכן בפ' כי תבוא: והשיבך ה' מצרים באניות בדרך אשר אמרת לך לא תוסיף עוד לראותה (דברים כ"ח ס"ח). ובשלשה מקומות חזרו, ובשלשתן נפלו, הראשונה בימי סנחריב, שנאמר הוי הירודים מצרים לעזרה (ישעיה לא א), שניה בימי יוחנן בן קרח, שנאמר והיה החרב אשר אתם יראים ממנו שם תשיג אתכם בארץ מצרים (ירמיה מב טז), והשלישית בימי טרגינוס בבית שני, וכו' בירושלמי תענית פ"ב ה"ה, ע"ש בקרבן עדה.

⁵ רמב"ם סה"מ ל"מ מ"ו, חינוך מצוה ת"ק, וכן ברמב"ן כאן. וע' מהר"ץ חיות (סוכה נא): ובפרד"י החדש כאן בענין אין למדין מפסוק שקודם מ"ת. ⁶ ז"ל התיב"ע, לחוד לא יסגון ליה על תרין סוסון דלמא ירכבון ברבננו עליהון ויתגאון ויתבטלון מפתגמי אורייתא ויחובון חובת גלותא למצרים ויי אמר לכון לא תוספון למתוב בארחה הדין תוב - שלא יתן לו הרבה סוסים כדי שלא יתגאו בהם ויבטלו מהתורה, ויחייבו לשוב לגלות מצרים.

⁷ ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ח, לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד, לשיבה אין את חוזר, [אבל] חוזר את לסחורה ולפרקמטיא ולכבוש את הארץ, ע"ש. ⁸ רמב"ן כאן, ז"ל, ויתכן שדרך הכתוב, כי הזהיר לא ירבה לו סוסים אפילו מארצו ומארץ שנער או בדרך סחורה המותרת, שלא יבטל על רכבו כי רב ועל פרשיו כי עצמו מאוד, אבל יהיה מבטחו בשם אלקיו, ואחר כך הזהיר על המלך שלא ישיב את העם מצרימה שיהיו לו שם מעבדיו ומעמו שרי מקנה יושבים בערי הרכב למען הרבות סוס, כענין שנאמר בשלמה (מ"א ט יט) ואת כל ערי המסכנות אשר היו לשלמה ואת ערי הרכב וכו', ע"ש.

⁹ כ"כ הרא"ם, ובגו"א פי' בא"א, שהתורה אסרה שיהא ישראל תחוי במצרים, וכיון שהסוסים הנבחרים משם אסרה תורה לילך לשם כלל אפי' לקנות סוסים, ורק בשאר פרקמטי' מותר לנסוע לשם, ולא לסוסים. וכענין יסוד זה כתב הגרש"ר הירש בפירושו, ע' לקמן שהבאנו דבריו.

"I will have many wives and not be lead astray". Afterwards it says "And it was when Shlomo became old, and his wives bent his heart". The Torah also said "Do not give him many horses, so that he should not return the nation to Mitzrayim" – Shlomo said, "I will have many horses and not do so". Afterwards it says "And a chariot came up and went out of Egypt for six hundred." From this Gemara we clearly see that returning to Mitzrayim was the primary concern behind the prohibition¹⁰.

As we see from this Gemara, Shlomo Hamelech transgressed this commandment and sent emissaries to Egypt to purchase horses. The Yerushalmi tells us that the letter "Yud" of the word "ירבה" in the above Passuk, came to testify before Hashem against Shlomo's transgression¹¹. Several explanations are given to explain the significance of the letter Yud in this context, as well as to explain the mistake of Shlomo, see notes¹².

Reasons The Rambam and others state that the reason the Torah forbids us from returning to Mitzrayim, is so that we should not be influenced by the behavior of the Egyptians, which is worse than any other nation¹³. The Or Hachaim offers an additional explanation of Kabbalistic nature, that the purpose of our long exile is to gather sparks (Nitzotzos) of holiness that have been dispersed throughout the world. With Yetzias Mitzrayim, Klal Yisrael took out all the Nitzotzos of Mitzrayim with them and left nothing behind (וינצלו את מצרים). Hence, one who lives in Mitzrayim is not accomplishing the purpose of Galus, since there is nothing there for him to accomplish¹⁴.

As we shall soon see, the Rishonim disagree if this prohibition applies specifically to living amongst Egyptians, or living in the land of Egypt. It would seem that this question is based on the above reasons. If the reason is because of the despicable actions of the Egyptians, then the Issur is not connected with the land itself, rather with its residents. Whereas if the reason is because of Nitzotzos, the Issur would clearly apply to the land even in the absence of its residents.

Nowadays From the times prior to the Churban, many Jewish communities already existed and flourished in Mitzrayim¹⁵. The Poskim give many different reasons for why this Issur does not apply. According to Rabbeinu Bachya, this Issur only applied to the Dor Hamidbar, and was not commanded to future generations¹⁶. Others explain that since the king of Ashur - Sancheirev moved around the citizens of one country to another, we cannot definitively determine if the people of Egypt are in fact Egyptians. For this reason we are permitted to live there nowadays¹⁷. (As explained, this can only apply according to the first of the above reasons.) There are two basic problems with this approach: 1) The Tosefta states clearly that although other nations were permanently misplaced by Sancheirev, the Egyptians were returned to Egypt after 40 years¹⁸. 2) The Gemara in Sukkah tells us that the Jews of Alexandria were destroyed because they transgressed the Issur of living in Mitzrayim. This story took place several generations after Sancheirev¹⁹. The Rambam clearly paskens, that despite the confusion caused by Sancheirev, it is prohibited to live in Mitzrayim even today²⁰.

The Yereim rejects the idea that the displacement of the Egyptians will affect this Halacha, since the prohibition is to return to the land of Mitzrayim, regardless of who inhabits it²¹. Even so, he notes that the Torah only prohibited returning "בדרך הזה" – "on this path", only going from Eretz Yisrael to Mitzrayim, which is a reversal of the route that was taken out of Mitzrayim. When traveling from any other land other than Eretz Yisrael, it is permitted to live in Mitzrayim²². The Ritva adds that only if

¹⁰ פי' הגריפ"פ על סה"מ לרס"ג ח"ב ל"ת רל"ה, וכן"ה בדינא דחיי ל"ת רכ"ג.

¹¹ ירושלמי סנהדרין פ"ב ה"ו, ומי קיטרגו אמר ריב"ל: יו"ד שב"ירבה" קיטרגו. תני ר"ש בן יוחי: עלה ספר משנה תורה ונשתטח לפני הקב"ה אמר לפניו, רבון העולם כתבתה תורתך כל דייתיקי שבטלה מקצת' בטלה כולה והרי שלמה מבקש לעקור יו"ד ממני. א"ל הקב"ה שלמה ואלף כיוצא בו בטילין ודבר ממך אינו בטל, ע"ש.
¹² ע' מראה פנים שם שביאר שטעותו של שלמה היה, שכיון שאצל איסור ריבוי נשים וסוס כתוב טעם ואצל כסף זזהב לא כתוב טעם, היה ס"ל שזה בא לפרש זה, שטעם איסור ריבוי נשים וסוס היא שמא לא יהיה לו מספיק כסף לזונם, וא"כ אצלו שהיה עשיר גדול אין חשש. ומש"ה קיטרגו עליו הי"ד של ירבה, שלפי דבריו הו"ל לכתוב "וכסף זזהב לא רבה" לו" בלי יו"ד, ע"ש. וע"ע בחת"ס כאן שג"כ פי' טעותו, וע' ערו"ל"נ סנהדרין שם, ובפי' שיירי קרבן, ובס' נחלת שמעון מלכים ס' ל"ו, וחי"ד א"א בפתח עינים סנהדרין שם.

¹³ רמב"ן כאן, וטעם המצות הזאת, מפני שהיו המצרים והכנענים רעים וחטאים לה' מאד כמו שאמר (ויקרא יח ג) כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו וכמעשה ארץ כנען וגו', והנה רצה ה' שלא ילמדו ישראל ממעשיהם, והכרית בכנענים כל נשמה (להלן כ טז) ואמר (שמות כג לג) לא ישבו בארץ, והזהיר במצרים שלא נשב אנחנו בארצם, וכ"כ החינוך מצוה ת"ק, והרמב"ם בסה"מ ל"ת מ"ו.
¹⁴ אוה"ח עה"ת, וכן הובא בס' ערבי נחל דרוש ב' לפסח.

¹⁵ ע' סוכה נא ע"ב, מי שלא ראה דיפולסטון של אלכסנדריא של מצרים לא ראה בכבודן של ישראל. אמרו: כמין בסילקי גדולה היתה, טטיו לפניו מסטיו, פעמים שהיו שם ששים רבוא כיוצאי מצרים ואמרי לה כפלים כיוצאי מצרים וכו', וכן במנחות במעשה דחוניו (מנחות קט ע"ב), הלך לאלכסנדריא של מצרים ובנה שם מזבח והעלה עליו לשם שמים, ע"ש. וע"ע בירושלמי מובא בתוס' חגיגה ט"ז ע"ב ד"ה אב"ד, דבשביל שלא קבלוהו עליהם לר"י בן טבאי לנשיא ערק לאלכסנדריא, ע"ש.
¹⁶ רבינו בחיי כאן, שהיא מצוה לשעה שלא ילמדו ממעשיהם. וע' ס' צדה לדרך שתמה עליו מסוכה נא ע"ב, שאנשי אלכסנדרי' קטלינהו אלכסנדרוס מוקדן. ואמרי' מאי טעמא איענשו? - משום דעברי אהאי קרא לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד, ומבואר דהוה מצוה לדורות, וע' מש"כ בזה בשו"ת יחיה דעת ח"ג ס' פ"א.

¹⁷ סמ"ג ל"ת רכ"ג לתרץ לקהילות השוכנים שם, והוא עצמו דחה הסברא מהגמ' הנ"ל, ומ"מ טעם זה הובא במרדכי, ובד"מ אה"ע ס"ד סק"א, וע' שו"ת שו"מ מה"ת ח"ד ס' ק"ז, וצדה לדרך עה"ת, ולקמן בדברי היראים. וע' בריטב"א יומא ל"ח ע"ב, שכתב כעין טעם זה, שכיון שערי מצרים הראשונות חרבו ויושביהו גלו, אין איסור. תוספתא ידים פ"ב מ"ח, א"ל ר"ג אף מצרי כיוצא בזה, א"ל מצרי נתן לה הכתוב קצבה שנ' מקץ ארבעים שנה אקבץ את מצרים מן העמים אשר נפצו שמה.
¹⁸ ע' לעיל בסמוך, וכן הקשה ההג"מ פ"ה מהל' מלכים אות ב', ע"ש שהקשה עוד קושיות. וע' שאגת ארי' ס' מ"ט, ונ"ב מה"ת אה"ע ס' מ"א ומ"ב.

¹⁹ הרמב"ם בהל' איסורי ביאה פ"ב הכ"ה פסק, כשעלה סנחריב מלך אשור בבל כל האומות ועירבם זה בזה והגלה אותם ממקומם, ואלו המצרים שבארץ מצרים עתה אנשים אחרים הם. ומ"מ בהל' מלכים פ"ה פסק, דמותל לשכונ בכל העולם חוץ ממצרים, ומבואר שלדעתו האיסור תלוי בהארץ ולא בעם היושב בה.
²¹ יראים סימן ש"ט ובדפוס ישן ס' ש"ג, שהרי דרך מצרים נאסר ולא במצרים הדבר תלוי.

²² ומבואר דס"ל שהאיסור היא "לשוב אל מצרים", ודלא כהרמב"ם שכתב שהאיסור היא "לשכונ" שם. וכ"כ המרדכי ביבמות ס"פ הערל. וע' שו"ת די השב יו"ד ס' ט"ז.

the route taken is via the desert is it forbidden, one who travels by sea is not included in the Issur²³. The Chida writes that the Rambam traveled by boat from Akko (a city in Eretz Yisrael) to Mitzrayim²⁴. According to the Ritva this would be permitted. (The Rambam himself does not mention this leniency²⁵.) Some Acharonim further state that only one who travels the exact route that Klal Yisrael took (via the 42 stops listed in Parshas Maasei), is it prohibited to return to Mitzrayim²⁶.

The Radvaz states that only one who lives in Mitzrayim and intends to stay there permanently is included in the Issur. He continues that he himself spent a long time in Mitzrayim teaching Torah, but was permitted since it was temporary²⁷. Others explain that only prior to the Churban when all of Klal Yisrael was in Eretz Yisrael, was it prohibited to dwell in Egypt²⁸. R' Samson Raphael Hirsch זצ"ל explains similarly, that the reason for the Issur was so that we should not be dependant on Mitzrayim. This reason only applied when we were indeed self-sufficient and dwelling in Eretz Yisrael. Hence, today this Issur does not apply²⁹. Other Poskim say that an individual is permitted to return to Egypt, and only a mass group is forbidden³⁰.

Throughout history, many Gedolim have lived in Mitzrayim, most notably the Rambam, who after being chased from Morocco to Spain and then to Eretz Yisrael, eventually settled in the city of Forstat in Egypt, near Cairo³¹. The Radvaz, the Maharikash, and Rav Saadiah Gaon also lived in Mitzrayim. It is well known, that the grandson of the Rambam related that his grandfather would sign his letters, "the one who transgresses three prohibitions every day" – referring to the three times the Torah mentions not to return to Egypt³². Many Acharonim reject this story, and this signature is not found on any of the numerous letters of the Rambam extant today³³.

As we mentioned, the Yerushalmi permits one to travel to Mitzrayim for business. This leniency would seemingly have the same parameters as the Issur of leaving Eretz Yisrael (see Issue #53), and is only permitted when necessary for one's livelihood³⁴. The Vina Gaon once explained that the reason we only shake the Lulav by the words ה' הושיעה נא and not by נא הצליחה, is since only for a ישועה may one "shake" himself from Eretz Yisrael, and not simply for extra הצלחה.³⁵

It is often said that following the expulsion from Spain in 1492, the Rabbonim made a Cheirem forbidding anyone from ever returning to Spain. This Cheirem is not mentioned by the Abarbanel, the Beis Yosef, or any of the Gedolim of that era. The Poskim conclude that there is no reason to be wary of such a Cheirem, since even if it was made it was probably only for that generation and not for all time³⁶.

Some Meforshim point out that the Roshei Teivos of the words "וה' אמר לכם לא תסיפון לשוב" spell אלול³⁷. This is coming to teach us that in the month of Elul we must work on our Avodas Hashem, to prevent a spiritual return to Mitzrayim, the symbol of Tumaah. As the Targum Yonasan explained, the entire Passuk is coming to warn us not to abandon the Torah, so that instead of מצרים את שבות מצרים we will be Zocheh to the promise:

ושבתי את שבות עמי ישראל.. ולא ינתשו עוד מעל אדמתם אשר נתתי להם - אמר ה' אלהיך.³⁹

גוט שבת,
מאיר הלוי הלמן
פעיה"ק תובב"א

²³ ריטב"א יומא ל"ח ע"ב בשמו, והגרסא יותר ברורה בעין יעקב, ע"ש. וכן הכפתור ופרח פ"ה. ובראים שלפנינו לא משמע דצריך דרך המדבר דוקא. ולכאורה יש להעיר מלשון הקרא בפ' כי תבוא, "והשיבך ה' מצרים באניות, בדרך אשר אמרתי לך לא תסיף עוד לראותה", דמשמע דגם באניות נחשב כדרך הזה, וצ"ע.
²⁴ חיד"א בשם הגדולים. ואע"ג דעכו חציו חו"ל כמבואר בריש גיטין, מ"מ הוא היה קודם לכן במקומות אחרים בא"י כידוע, ורק הפליג בספינה משם.
²⁵ ברמב"ם הל' מלכים לא הזכיר תנאי זה, וכן העיר בשד"ח מע' י' כלל מ"ו דמסתימת לשונו משמע דבכל גווי אסור. וע' אבי עזרי על הרמב"ם שם.
²⁶ דברי שאול עה"ת לבעל שו"מ ריש פ' מסעי, והיא חידוש עצום. וע' בפסקי ריקנטי ס' תקע"ג ובפ"י מעשה בצלאל שם שתמה עליו, וע"ע שו"ת חיים שאל ח"א ס' צ"א.
²⁷ רדב"ז בפ"י על הרמב"ם שם, ובשו"ת ח"ד ס' אלף קמ"ח. וכתב שם שהרמב"ם היה אנוס ע"פ המלך. וכן בערוך השלחן העתיד הל' מלכים ס' ע"ד.
²⁸ הרשב"ץ בזהר הרקיע, ריטב"א שם "הפי' היותר נכון", וכן המהרש"ל מעצמו בביאורו לסמ"ג שם.
²⁹ הגרש"ר הירש בפ"י עה"ת דברים י"ז ט"ז, והובא ג"כ בס' שמש מרפא בחי' הש"ס לסוכה נ"א ע"ב, וזה כעין דברי המהר"ל בגו"א שהבאנו לעיל.
³⁰ ע' הג"מ בהל' מלכים שם. וכן בשו"ת שו"מ ח"ג כ"ב ס' ק"ז, ודייק מלשון "לא ישוב את העם". וע' בס' הל' א"י המיוחס להטור שמי שנולד שם מותר, וראה עוד היתרים בשו"ת התעוררות תשובה ס' ר"ח, וציץ אליעזר ח"ד ס' פ"ז.
³¹ ואחרי זה נעשה עירו חלק מקהיר ונקרא "קהיר הישן". וע' ערך לחם למהריק"ש באה"ע ס' קכ"ח שקהיר היא עיר חדשה ואינו חלק ממצרים, ע"כ. וכע"ז כתב בשו"ת רדב"ז ח"א ס' רנ"ב. ויש שכתבו דיש להעדיף מש"ה לגור בקהיר משאר עירות, ע' שו"ת ציץ אליעזר חלק יד סימן פז אות ח', שמש"ה עבר הרמב"ם לגור שם.
³² הובא בס' כפתור ופרח פ"ה בשם ר' שמואל נד הרמב"ם.
³³ ע' ס' מרגליות הים סנהדרין כ"א אות ז', דלדעת הרמב"ם אינו אלא לאו אחת. וכן בפרד"י החדש בשם מכתב בס' אבן ספיר שאין שמועה זו נכונה. אולם בס' הערות מהגר"ש אלישיב שליט"א סוכה נ"א, הביא שמועה זו, ע"ש.
³⁴ ע' שו"ע או"ח תקלא ס"ד בענין מי מותר להתגלח במועד, או שבה בערב הרגל ולא היה שהות ביום גלח, והוא שלא יצא מארץ ישראל לחוצה לארץ לטייל. ובמ"א ובמ"ב כתב דההינו דיצא להרויח בסחורה או לקבל פני חבריו, דאפי' דברים אלו נחשבים כמצוה. וע' גבורת ארי יומא ל"ח.
³⁵ שם מפי השמועה, ולכאורה ה"ה כאן, כ"כ בס' בשבילי הפרשה עמ' תקצ"ג. וע' הג' יד איתן על הרמב"ם שגם להרויח סתם מותר וכן מהמ"ב הנ"ל.
³⁶ ע' בזה בשו"ת מנחת אליעזר ח"ד (ס' יא), שו"ת שאלת שלמה ח"ב (ס' נג), ושו"ת יביע אומר ח"ז יו"ד ס' יד. ושם הביא מס' חסידים (סימן תנד) שכתב בזה"ל: "בעיר אחת היה שר רשע ורצה להעביר את היהודים שבעיר מן הדת, וברחו מן העיר, ואמרו הקהילות לגזור חרם שלא ידור עוד שום יהודי בעירו לעולם, א"ל החכם, אל תתנו מכשול לפני הדורות הבאים אחרינו אלא תגזרו לזמן שהשר בחיים", ושם בפ"י מקור חסד ג"כ הביא רא"י מזה. וע"ע בשו"ת שרידי אש ח"ב ס' מכתב י' (י"ז).
³⁷ השמטת לס' מטה אפרים עם פ"י קצה המטה ס' תקפ"א, הובא בפרד"י.
³⁸ יחזקאל כ"ט י"ד
³⁹ עמוס ט' י"ד